

ИНОВАЦИОННИ ПРОЦЕСИ И ГРАМАТИКАЛИЗАЦИЯ¹

КРАСИМИРА АЛЕКСОВА

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

krasimira_aleksova@slav.uni-sofia.bg

В настоящия текст се разглежда спецификата на някои от синтагматичните и парадигматичните параметри на граматикализацията на Кр. Леман (Lehmann 2002), приложени към две иновации в съвременния български език спрямо старобългарския. В работата първо накратко се представят парадигматичните и синтагматичните параметри на граматикализацията на Кр. Леман, а след това се анализират особеностите на тези параметри при българските именни фрази с *един, една, едно, едни* с цел да се докаже, че техният процес на граматикализация не е приключил. В отделна част от работата се проследява спецификата на няколко синтагматични параметъра на граматикализацията при индикативните, конклузивните, ренаративните и дубитативните глаголни форми. Предлага се добавянето на още един синтагматичен параметър, формулиран като *формална алтернативност*.

Ключови думи: иновация, граматикализация, синтагматични параметри, парадигматични параметри, неопределителен член, индикатив, конклузив, ренаратив, дубитатив, български език

THE PROCESSES OF INNOVATION AND GRAMMATICALIZATION

KRASIMIRA ALEKSOVA

SOFIA UNIVERSITY ST. KLIMENT OHRIDSKI

krasimira_aleksova@slav.uni-sofia.bg

The article looks into some specific features of the syntagmatic and paradigmatic parameters of grammaticalization as proposed by Lehman (2002) and their application to two innovations observed in the Bulgarian standard language that are not found in Old Bulgarian. Firstly, my research outlines Lehman's model of grammaticalization by focusing on its syntagmatic and paradigmatic parameters. Then, I highlight the latter's peculiarities by examining noun phrases with *edin, edna, edno, edni* and go on to suggest that the process of their grammaticalization has not come to an end. I also pay attention to the specific features of several syntagmatic parameters of the process of grammaticalization that can be found in verb forms in the indicative, the conclusive, the renarrative, and the dubitative. In conclusion, I propose the addition of a new syntagmatic parameter to Lehman's theory – the parameter of *formal alternative*.

Keywords: innovation, grammaticalization, syntagmatic parameters, paradigmatic parameters, indefinite article, indicative, conclusive, renarrative, dubitative, Bulgarian language

1. Въведение

Една от първите стъпки в изясняването на релацията *иновационни процеси* : *граматикализация* е свързана с уточняването на обема на понятието *иновация*. Според „Речника на съвременния български език“ с *иновация* (от лат. *innovatio* ‘обновление’) се назовава или „нововъведение“, или „изменение в дадено явление, с което то се отличава от някакво първоначално състояние“ (<https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/иновация/>). Следователно иновацията може да се свърже или с възникването на нещо ново, несъществуващо преди, или с установяването, появата или въвеждането на нещо ново в съществуващ вече обект, което има статут на негово изменение. От гледна точка на граматикализацията, възприемана като процес на историческа промяна, свързан с възникването на нов граматически елемент (нова граматическа категория или субкатегория) в резултат на семантична, морфосинтактична и в някои случаи фонетична промяна, *иновацията* се различава от *реновацията* (*renouvellement, renewal*) в разбирането, което влага във второто понятие Леман – създаването на нови форми на съществуващи категории (Lehmann 2002: 18–19). Както става ясно, виждането на Леман за *иновация* в процеса на граматикализация като създаване на нови категории е по-ясно, отколкото значението на думата *иновация* извън граматиката.

В настоящата работа се изхожда именно от разбирането на Леман за иновацията в контекста на граматикализацията, като това води до ограничаване на обекта на проучването до възникнали нови граматически категории или субкатегории в историческия развой на българския език, а не до търсене на случаи на формална промяна в изразяването на дадена граматическа единица. Акцентът тук не е върху проследяването на историческата промяна в процеса на граматикализация, а върху съвременното състояние на някои нововъзникнали в съпоставка със старобългарския граматически категории или субкатегории.

Основната задача на настоящата работа е да се представят особености на достигнатото съвременно състояние на два случая на граматикализация в българския език – един в областта на имената и един в глаголната система. Целта не е пълно и всеобхватно проучване на всички иновационни процеси, свързани с граматикализацията в българския език, а проследяване на специфични особености в българския език на някои от предложените от Леман парадигматични и синтагматични параметри на граматикализацията (Lehmann 2002), приемани и като критерии за граматикализация.

Обекти в изследването на специфичните особености в българския език

на параметрите на граматикализацията са именните фрази с *един, една, едно, едни* и някои евиденциални (индикативни, конклузивни, ренаративни и дубитативни) форми.

В настоящата работа първо се представят накратко параметрите на граматикализацията на Кр. Леман (Lehmann 2002), а след това се разглеждат особености на част от парадигматичните и синтагматичните параметри на граматикализацията на избраните два обекта в българската морфологична система.

2. Параметрите на граматикализацията на Кр. Леман

За граматикализацията е напрувана огромна литература, чийто преглед не е обект на настоящата работа (вж. напр. Brinton, Traugott 2005; Bybee 2002; Lehmann 2002; Nicolle 2007; Heine, Kuteva 2002; Heine, Kaltenböck, Kuteva 2013; Hopper, Traugott 200, Ницолова/Nitsolova 2014; Wiemer 2014 и др., както и коментарите за проблематичността на някои дефиниции у Boye, Harder 2012). От дискусиите обаче за същността на граматикализацията може да се извлече обобщението, че това е процес на промяна, чийто движещ фактор е семантико-прагматичната промяна, която води до функционални промени, свързани със синтактични, морфологични и фонетични изменения. М. Хаспелмат изтъква именно силната корелация между фонологичните, синтактичните и семантично-прагматичните промени (Haspelmath 2004: 26) при граматикализацията, а Бринтън и Траугот подчертават, че „граматикализацията е предимно морфосинтактичен, дискурсен прагматичен феномен“ (Brinton, Traugott 2005: 22).

При дефинирането на параметрите на граматикализацията Кр. Леман изхожда от виждането, че един знак може да бъде по-малко или повече граматикализиран – може да зависи повече от индивидуалния избор на говорещия или повече от конвенциите в граматиката. В този смисъл свободата на знака се свързва с „връзката между говорещия езика и знаците, които използва“ (Lehmann 2002: 108). Структурният аналог на тази концепция, т.е. при абстрахиране от говорещия, оформя виждането за автономност на знака. Според Кр. Леман „автономността на даден знак е обратна на неговата граматичност и граматизацията отнема от неговата автономност. Следователно, ако искаме да измерим степента, до която даден знак е граматизиран, ще определим степента му на автономност“ (Lehmann 2002: 109). Тази автономност се търси в три аспекта: понижаване на т.нар. „тегло“ (weight) на знака (с което той се различава от членовете на своя клас и има свое място в синтагмата), както и на вариантивността на знака, от една страна, и от друга – увеличаване на кохезията (отнемане на автономността във взаимоотношенията с други знаци) (Lehmann 2002: 109). Във връзка с тези виждания Кр. Леман извежда параметри на граматикализацията в парадигматичен и в синтагматичен аспект. В парадигматичния аспект са включени:

– **интегралността на знака**, обвързана с неговото „тегло“ (weight), като семантичното намаляване на интегралността на знака води до десемантизация (semantic depletion or bleaching), а намаляването на фонологичната интегралност се свързва с градуална загуба на фонологична субстанция, формулирано като фонологично износване/изхабяване (phonological attrition) (Lehmann 2002: 110–118);

– **парадигматичността (парадигматичната кохезия)** на знака, обвързана със семантичната, а и формална интеграция на знака с другите знаци от парадигмата, като се има предвид, че между членовете на парадигмата има ясни опозитивни отношения и комплементарност. Подчертава се формалната и функционална хомогенност на парадигмата и протичането на процес на парадигматична интеграция (или още парадигматизация) на знака. В слабо граматикализираните категории липсват тясно интегрирани парадигми (Lehmann 2002: 110–120);

– **парадигматична вариантност (variability)**, свързана с възможността вместо един знак да се използват други знаци или той въобще да се пропусне. Парадигматична вариантност намалява с напредване на граматикализацията. Кр. Леман разграничава **интрапарадигматична вариантност**, свързана с подбор на алтернативи в опозиция, както и **транспарадигматична вариантност**, която се отнася до облигаторността на цялата категория. Редукцията на транспарадигматичната вариантност Леман дефинира с неологизма *obligatorification*. Важен аспект в изясняването на парадигматичната вариантност е зависимостта ѝ от контекста (Lehmann 2002: 123–127).

Синтагматичните параметри на граматикализацията според Кр. Леман включват:

– **структурен обхват** (или синтагматично „тегло“), който намалява с напредването на процеса на граматикализация. Редукцията на структурния обхват се приема и като кондензация на изходната конструкция (Lehmann 2002: 128–131);

– **свързаност (bondedness)** или още **синтагматична кохезия** – варира в зависимост от **синтагматичната свързаност** на знака с други знаци от юкстапозиция до сливане. Повишаването на свързаността е дефинирано като *coalescence* (коалесценция, срастване, сливане), чиято първа стъпка е от юкстапозиция към клитизация, втора стъпка – аглутиращ се афикс, последна стъпка – фузия (граматикализираният елемент губи морфемна идентичност и става част от друга морфема) (Lehmann 2002: 131–138);

– **синтагматична вариантност**, свързана с позиционната изменчивост на елементите и тяхната фиксираност в конструкцията. Синтагматичната вариантност намалява с напредване на процеса на граматикализация (Lehmann 2002: 140–142).

Кр. Леман разглежда обвързаността между параметрите на граматикализацията, но това няма да бъде обект на коментари.

3. Параметрите на граматикализацията, приложени към иновационни явления в българската морфологична система

Както стана ясно, в тази работа се разглеждат от синхронна гледна точка един случай в българския език на специфично състояние на парадигматичните параметри и един случай, свързан със синтагматичните параметри на граматикализацията, формулирани от Кр. Леман.

3.1. Параметрите на граматикализацията на Кр. Леман и българските именни фрази с *един, една, едно, едни*

В тази подчаст се разглеждат особености на някои от парадигматичните и синтагматичните параметри на граматикализацията на именните фрази с *един, една, едно, едни* в българския език, изразяващи специфична неопределеност. В процеса на семантичния развой на *един* от числително през маркер за специфична неопределеност (неопределително местоимение) към неопределителен член *един, една, едно, едни* не са достигнали до финалната фаза на семантичното обезцветяване в процеса на граматикализация. Подобно заключение може да се направи при съпоставка на три гледни точки към семантичния развой числително име – неопределителен член: на Гивон (Givón 1981), на Хайне (Heine 1997) в типологически аспект и на Гайст с оглед на българския език (Geist 2012).

Гивон отделя в типологичен аспект три фази в семантичния развой на неопределителния член, които се оформят като резултати от процеса на семантичното обезцветяване (semantic bleaching), наричан и *генерализация* (Givón 1981: 51). В началото е поставена квантификацията (числително име), средната фаза е референциалността (детерминатор за неопределеност), а финалната фаза е генеричността (Givón 1981: 50), срв.:

quantification \longrightarrow referentiality/ \longrightarrow genericity/ (Givón 1981: 50)
denotation \longrightarrow connotation

Финалната фаза включва три йерархизирани подетапа: първо, предикатна употреба на *one* + употреба в бъдещ контекст, второ, употреба като генеричен субект, трето, употреби в модален и в негативен контекст (Givón 1981: 49).

Predicate nouns > generic subject > object in modal scope
Object in future object in NEG scope
scope indefinite object (Givón 1981: 49)

Опирайки се на вижданията на Гивон, Хайне представя един модел на градуална еволюция с възможно застъпване на етапите от числително име до неопределителен член (*Overlap model of grammaticalization* – Heine 1997: 74): първи етап числително име, втори етап – презентативен маркер (въвеждане на нов елемент/партиципant, неизвестен на слушащия), трети

– маркер за специфичност (промяна към изразяване на партиципant, познат за говорещия, представен като непознат за слушащия), четвърти етап – маркер за неспецифичност (референциалната отнесеност на партиципанта не е актуална нито за говорещия, нито за слушащия), пети – генерализиран артикъл (явяващ се с всички видове имена, неограничен в рамките на имена в ед.ч., а употребяващ се и в мн.ч., и с неброими съществителни) (Heine 1997).

Номиналните фрази с *един, една, едно, едни* в българския език са постигнали (а и надхвърлили) етапа на изразяване на специфична неопределеност (ограниченията се представят по-долу), отговарящ за семантичния развой на неопределителния член като маркер за специфичност според вижданията на Хайне (Heine 1997), съпоставим с етапа на индефинитния детерминатор според Гивон (Givón 1981). Важна особеност на българския език е наличието на форми в мн.ч. – *едни* + номинална фраза, чрез които се изразява специфична неопределеност. А това говори за протекло семантично „обезцветяване“ и доказано освобождаване от първоначалната семантика, т.е. от изразяване на единичност.

Във връзка с установяването на фазата, в която днес се намира граматикализацията на *един, една, едно, едни* като неопределителен член, от важно значение е апробирането на релевантността спрямо българския материал на виждането на Гивон за трите йерархични подетапа на последната фаза в граматикализацията на неопределителния член.

В българския език несъмнено съществуват предикатни употреби на тези именни фрази, но в тях *един* може да се употреби, както посочва първо Р. Ницолова, а след нея и Хр. Стаменов, като интензификатор, отразяващ емоционално отношение на говорещия в изказването чрез изтъкване на позитивни или негативни качества на референта, напр. „*Той е един учител* (не е за приказване), т.е. много лош учител“ (Nitsolova 1979, цит. по Ницолова/Nitsolova 2008: 87) и „*Иван е един лекар... чудо!*, т.е. много добър лекар“ (Ницолова/Nitsolova 2008: 87), „*Той пък е един мошеник* (не може никого да излъже)“ (Стаменов/Stamenov 1987). Възможни са обаче и нееминентни предикатни употреби на *един* с предикативно съществително с качествена семантика, напр. *Иван е един наивник, Иван е един глупак* (Стаменов/Stamenov 1987: 434), и предикатни именни фрази с наречието *само* пред *един*, напр. *Иван е само един учител, Иван е само един софиянец*, или в контекст със словосъчетанието *и нищо повече* – „*Иван е (само) един учител и нищо повече*“ (Стаменов/Stamenov 1987: 435). Нееминентни, но пък референтни са според Р. Ницолова и употреби на *един* в предикатна позиция, разширени с определения или с рестриктивни подчинени определителни изречения (Ницолова/Nitsolova 2008: 89). Само че в тези два типа предикатни употреби на *един*, както ще стане дума по-долу, *един* е факултативен, а не obligatorен, което проблематизира пълното постигане на критерия за т.нар. от Леман **интрапарадигматична вариантност**.

В крайна сметка той е една купчина с писани и изобищо ненужни на здравеопазването документи (Парламент – 01.01.2010–30.04.2010, КБПЖР²).

Всичко се взима в полза на държавата и ако действително той е един доблестен служител, който е изпълнявал добросъвестно своите задължения, естествено, че днес говорим, че приемаме неговата мисия за приключена (08.04.2010, Тази сутрин (bTV), КБПЖР). (Двата примера са от Алексова/Aleksova 2019.)

Следващият подетап от йерархичните елементи от последната фаза на граматикализация на неопределителния член според Гивон са генеричните употреби. Българските номинални фрази с *един, една, едно, едни* познават подобни употреби, класифицирани от Хетил Ро Хауге в два подвида според вида на предиката – модален или немодален. Сред модалните предикати са изразяващи възможност (*Една жена, докторе, може да бъде излъгана само когато сама пожелае...* (Хр. Станев), необходимост (*Хората не са идеални, но един директор би трябвало да им внушава представата за идеала* (Р. Михайлов) или други глаголни форми с някаква степен на модална употреба (*Едно дете винаги ще повярва на такива очи, защото децата разбират по-добре очите на възрастните, отколкото техните думи* (Ив. Петров) (Ро Хауге/Rå Hauge 1987: 443). При немодален предикат генерично употребените именни фрази с *един* не заемат субектна позиция, напр. *Нищо не е да развалиш една машина, колкото и да е скъпа. Но да повредиш един човек, да го превърнеш в инвалид, понякога е по-страшно и от убийство* (П. Вежинов) (Ро Хауге/Rå Hauge 1987: 443).

Р. Ницолова също разглежда генерични употреби на номиналните фрази с *един* в българския език при изразяване на абсолютна цялостност на рода, като авторката ги смята за транспозитивни, напр. *За да бъде легитимен един нотариус, той трябва да бъде вписан в регистъра на Нотариалната камара („Капитал“)* (Ницолова/Nitsolova 2008: 111). Р. Ницолова изтъква и още нещо от особена важност за настоящата работа – при изразяване на цялостност на *вида* е налична в българския език неутрализация на противопоставянията на артиклите, напр. *Езикът/Език/Един език, на който никой не говори, е мъртъв език*. Употребите с *един* са стилистично маркирани и не се срещат в научния стил (Ницолова/Nitsolova 2008: 112).

Неутрализирането на противопоставянията между членовете на една категория, между които има опозитивни отношения, говори, че за наличие на **интрапарадигматична вариатност** (един от парадигматичните параметри), която според Кр. Леман по принцип намалява с напредването на граматикализацията като процес. Следователно е налице едно доказателство за недовършен процес на граматикализация на именните фрази с *един, една, едно, едни*.

Проследяването на семантичния развой на *един, една, едно, едни* като показател за специфична неопределеност изисква да се разгледа и въз-

можността за взаимозаменяемост с неопределителното местоимение *някакъв*. П. Осенова изследва случаите на взаимозаменяемост без промяна на смисъла – когато *един* и *някакъв* изразяват признаците +едностранна идентифицираност, –известност (предварителна идентификация на обекта от говорещия) и +фиксираност (отнасяне към конкретен, единичен референт), напр. в контексти, в които говорещият представя референта като идентифициран в момента, напр. *На другата заран отидох в „Кореком“ за грим. Пред вратата някакъв/един мъж молеше високо да му продадат долари* (Д. Петрунова), както при употреби пред абстрактни имена (*И все пак едно/някакво дълбоко разочарование смразяваше сърцето му* (Ф. Попова-Мутафова), а и след *като* или други лексикални маркери за сравнение (*Ти май се увличаш! Ще излезе според тебе, че професорът е живял като един/някакъв отшелник* (А. Гуляшки); *Тя приличаше на една/някаква подивяла от глад котка* (А. Гуляшки) (Осенова/Osenova 2002: 74–75). Невъзможна взаимозаменяемост според Осенова може да се наблюдава в контексти, в които именните фрази с *един* означават предварителна информираност за референта, включваща и запознатост с индивидуалните му признаци, напр. *Преподавам в един университет; Работим на една близка автомивка*, както и случаите, в които, когато *един* сочи предварителна идентификация на обекта от говорещия, а *някакъв* – липса на предварителна идентификация, напр. *На улицата някакъв/един човек дълго говори с мен. Аз му отговарям. Никога няма да си спомня за какво сме приказвали* (К. Илиев) (Осенова/Osenova 2002: 75).

Посочените случаи на невъзможност за взаимозаменяемост доказват, че в семантично отношение *един* е в процеса на придобиване на по-абстрактно значение, което пък говори за напредване на процесите на граматикализация. Наличието обаче на контексти на взаимозаменяемост между фразите с *един* и с *някакъв* доказва недовършен процес на **парадигматична интегрираност**.

От направените анализи може да се обобщи, че предикатните и генеричните употреби на именните фрази в българския език с *един*, *една*, *едно*, *едни* не са последователни, както сочи Гивон, нито са паралелни, каквото е виждането на Л. Гайст, а застъпващи се. Но генеричните, които са транспозитивни и стилистично натоварени, са по-ясно установени и по-разпространени и в този смисъл са изпреварили в известна степен предикатните употреби, отличаващи се с по-плавен развой поради ограниченост в еминентни и редки нееминентни употреби. Несъмнен обаче е изводът, че генеричните и предикатните нереферентни употреби са случаи на семантично „обезцветяване“. За абсолютна завършеност обаче на процеса на десемантизация не може да се говори.

Направеното тук проследяване на процеса на семантичен развой на именните фрази в българския език с *един*, *една*, *едно*, *едни* в полето на неопределеността очертава спецификата на парадигматичния параметър **се-**

мантична интегралност, а и засяга някои аспекти на параметъра **парадигматична вариантност** чрез случая на неутрализация на противопоставянията между артиклите при означаване на цялостност на рода.

Именно този критерий – **парадигматична вариантност**, се разглежда от Леман като свързан с облигаторността и с взаимодействието с контекста. Повишаването на облигаторността (т.нар. *obligatorification* – *облигаторификация*) и отпадането на рестрикциите за селекция, налагани от контекста, се свързва с намаляване и на **парадигматичната вариантност** с напредването на граматикализацията. Направените проучвания, свързани както с обединяване на проучванията на множество автори, така и с апробиране на идеите им чрез емпиричен материал от корпуси и интернет, показва, че съществуват три вида причини, които обуславят ограничаването на облигаторността (съответно повишаващи факултативността на именните фрази с *един, една, едно, едни*): лексикалносемантични, интрапарадигматични и контекстови.

Лексикалносемантичните причини за ограничаване на облигаторността се наблюдават при взаимодействието между значението на неброимите съществителни и значението референтна неопределеност, носено от *един, една, едно, едни*. Самата възможност за изразяване на референтна неопределеност с *един* при тези съществителни говори за повишаване на абстрактността на *един* в процеса на семантичен развой. В различните групи неброими съществителни има нееднородна дистрибуция, ограничения и специфика в изразяваната семантика:

– при именни фрази със събирателни съществителни, изразяващи съвкупност от лица, употребата на *един* е факултативна, а според Х. Ро Хауге и експресивна, напр. *Отрицателната селекция и феминизацията са факторите, които правят в момента нашето учителство недобре подготвено – едно учителство, което не може да поеме предизвикателствата на това, което се случва в света на науката и в света на технологията.* (Б. Тошев – <http://www.venets.org/getfile.php?id=109>) (Алексова/Aleksova 2019: 174);

– при съществителни, назоваващи веществен континуум, неразчленим чрез броене на съставните частици, е затруднено изразяването на специфична неопределеност с *един*, освен ако континуумът не се представи като разпределен в някакви физически форми (вж. Буров/Burov 2004: 360–362), напр. *Порязях си пръста с едно стъкло* (Буров/Burov 2004: 362);

– съществителните за маси *singularia tantum* не могат да се комбинират с *един*, изразяващ специфична неопределеност, „освен ако не се промени значението и вещественният континуум не се представи като парцелирана веществена маса, разпределена в дискретни единици“ (Алексова/Aleksova 2019: 175), напр. при съществителни за маси с именна фраза с *един* може да се изрази подклас, конкретен вид: *Не можете да отсъдите достойнс-*

твата на **едно вино**, ако умът ви е зает с друг букет. (БНК³) (Алексова/Aleksova 2019: 174);

– при абстрактните съществителни Р. Ницолова смята, че съществува конкуренция между *един* и нулевия член: *Това е достатъчен срок, през който могат да получат една добра военна подготовка / добра военна подготовка* (примерът е на Ницолова/Nitsolova 2008: 100). В. Станков придава на *един* в комбинация с абстрактни имена статуса на неопределително местоимение в стилистична употреба („Едно необяснимо вълнение изпълваше сърцето ѝ“ (Станков/Stankov 1995: 127–128). Ст. Буров характеризира подобни употреби като „опит на говорещия да индивидуализира пред слушателя „партикуларията“ **необяснимо вълнение**“ (Буров/Burov 2004: 363). Несъмнено обаче *един*, *една*, *едно* са факултативни в подобни контексти, а освен това могат да функционират и като интензификатори (вж. Алексова/Aleksova 2019: 176–177).

Тук няма обстойно да се спирам върху ограниченията на употребата на *един*, *една*, *едно* със собствени имена, означаващи конкретен референт. Редки и стилистично маркирани са подобни употреби, които Р. Ницолова поделва в три групи: при подчертаване, че за слушателя е непознат референтът на собственото име (*Имахме в нашия клас един Сашо, който стана голям човек* (Ницолова/Nitsolova 2008: 101), когато „изречението с именната група с *един* специално насочва към индивидуални признаци на референта, които го превръщат в друг, различен обект от познатия на слушателя референт на собственото име, напр. *Сладката приказка на една нова Шехерезада* (Г. Господинов) (Ницолова/Nitsolova 2008: 102), а и когато е налична експресивна транспозитивна употреба (*Обаче нашите от алчност решиха тези, които не са били 5 години в България, да нямат право да влязат в политиката. Защо един д-р Чирков примерно да няма право?* (Марица днес, 2001-01-22, БНРК⁴) (Алексова/Aleksova 2019: 178).

Вторият тип причини за ограничаване на облигаторността са породени от комбинирането в семантичен план на признаците +референтност, +специфичност, –идентифицираност, изразявани от *един* като показател за специфична неопределеност, и признака +плуралност. В примери като *Професорът е оставил едни книги за мене, ще се кача само за секунда* (Л. Дилов, БНК) се онагледяват употреби на именни фрази с *едни* + броими съществителни в мн.ч., които Р. Ницолова характеризира като изразяващи „подмножество в множеството“, както и като „исторически най-новата форма всред активките“, което обяснява и по-рядката ѝ употреба (Ницолова/Nitsolova 2008: 108). Сред употребите на именните групи с *едни* могат да се открият случаи както на факултативност и конкуренция с нулевия член, така и на облигаторност. Това важи и за именни групи с *едни* + неброимо съществително, при които също се наблюдава факултативност (*Значи, от снощи на киснах едни трици във вода, в която бяха варени тиквички* (Алексова/Aleksova 2019: 180), срв. *Значи, от снощи на киснах*

трици във вода, в която бяха варени тиквички. Съществуват и случаи, в които според Буров се изразява „не дискретност, а интензитет, сила, продължителност“ (Буров/Burov 2004: 95), които според Ро Хауге могат да се определят като експресивни (Ро Хауге/Rå Nauge 1987) (срв. напр. *Паднали едни мъгли надвечер, разкряхали се гъски над града, а той се върти на сам-натам и не го сдържа на едно място* (Чудомир, БНК). Въпреки очертаните ограничения именните групи с *едни* в българския език показват понапреднал етап от обезцветяването на първичното значение на изходното числително в съпоставка напр. с английския език.

Контекстуалните причини за ограничаване на obligatorността представяват случай, който също е доказателство за незавършения процес на граматикализация на *един, една, едно, едни* като неопределителен член. Ако именните фрази с *един, една, едно, едни* са разширени с повече определения, или са последвани от обособени части или подчинени изречения, то *един* може да се пропусне, т.е. да бъде факултативен, и да се яви нулевият член, тъй като контекстът е изразил същото значение, носено от *един* – конкретен, специфичен референт, непознат от слушащия, срв.

Това предвещава един цялостно нов поглед върху обществото, основаващ се на партньорството и равностойното споделяне на правата и задълженията (БНК). / *Това предвещава цялостно нов поглед върху обществото, основаващ се...*

Това е една много скандална поръчка, при която железницата е оцетена с милиони евро (Тази сутрин (bTV), 08.04.2010, КБПЖР). / *Това е много скандална поръчка, при която железницата е оцетена с милиони евро* (Алексова/Aleksova 2019: 183).

В теорията на граматическите опозиции тези случаи се разглеждат като синтагматична неутрализация, а във вижданията на Вл. Плуниан те принадлежат към т.нар. „граматическа периферия“, която е преходната зона между граматичното и неграматичното (Плуниан/Plungian 2011). От гледна точка на параметрите на граматикализацията на Кр. Леман описаните ограничения би трябвало да се приемат за незавършена obligatorификация, което означава, че намаляването на **парадигматичната вариантност** не е завършило.

Що се отнася до синтагматичните параметри, изведени от Кр. Леман, при именните фрази с *един, една, едно, едни* не се наблюдава градуална загуба на фонологична субстанция, нито намаляване на **структурния обхват**. Ако се приложи вторият синтагматичен параметър – **синтагматична кохезия**, ще стане ясно, че процесът на граматикализация на синтагматично равнище е в началото на първата (от юкстапозиция до клитика) от описаните стъпки за повишаване на коалесценцията. Може да се каже, че в случая е налична композирана форма, в която *един, една, едно, едни* при изразяването на специфична неопределеност придобива статута на граматическа частица. Тъй като първата позиция на *един, една, едно, едни* в

именните фрази е фиксирана, т.е. няма свобода на разместване на синтагматичната позиция на *един* в конструкцията, може да се твърди, че липсва **синтагматична вариантност** (а това е третият синтагматичен параметър на Леман).

3.2. Синтагматичните критерии на Кр. Леман, приложени към евиденциални форми в българския език

При разглеждане на евиденциалните форми тук се представят само някои случаи, които са свързани със състоянието на синтагматичните параметри на граматикализацията, формулирани от Кр. Леман.

Първият случай е свързан с посочения от Кр. Леман синтактичен критерий за тестване на **свързаността**, наречен *expansion test* – проверява се възможността между граматическия форматив и свързаната с него дума да се вмъква друг лексикален материал (Lehmann 2002: 134). Леман се опира на Цвики и посочва пример с възможност за вмъкване на лексеми между *to* и инфинитива в английския за разлика от липсата на такава възможност при *zu* и инфинитива в немския език („to fully describe“ : „vollständig zu beschreiben“) (Lehmann 2002: 134). Този критерий се коментира от Леман във връзка с параметъра, дефиниран като **bondedness (синтагматична свързаност)** или още като **синтагматична кохезия**.

Ако тестът за разширяване (*expansion test*) бъде приложен към индикативните деятелни и възвратни форми на времената в българския език, ще бъде установено, че по-голяма свързаност (**bondedness**) се наблюдава в композираните форми, съдържащи като спомагателен елемент само клистиките *ще* и *съм* в сег. вр. и тяхната комбинация *ще съм* (а това са положителните форми за бъдеще време, положителните и отрицателните форми за перфект и положителните форми за бъдеще предварително време), отколкото при композираните форми, съдържащи *бъда, няма, нямаше, бях и щях*, които не са атонични (т.е. това са отрицателните форми за бъдеще време и за бъдеще предварително време, положителните и отрицателните форми за плусквамперфект, бъдеще в миналото и бъдеще предварително време в миналото).

В Таблица 1 в получер шрифт са елементите, които могат да разкъсват, фигуративно казано, разглежданите композирани форми на бъдеще време, перфект и бъдеще предварително време. Композираните темпорални индикативни форми, съдържащи клистиките *ще* и *съм* в сегашно време, допускат евентуално, макар и не във всички случаи (видно от Таблица 1), вмъкване между тях и пълнозначния елемент (сег. вр. на глагола или аористно причастие) само на други клитики: винителни и дателни лични местоимения, възвратните частици *се* и *си*, както и въпросителната частица *ли*. Композираните форми, съдържащи частицата *ще* (положителните форми за бъдеще време и за бъдеще предварително време), не допускат вмъкване на въпросителната частица *ли* за разлика от композираните форми на перфекта, съдържащи сег. вр. на спомагателния глагол *съм*. Ограни-

ченията на обема не разрешават да се коментира всеки от представените варианти в Таблица 1. Извън тази работа остават и коментарите за случаите, в които *съм* приема ударение, както и коментирането на реда на клитиките при разширяването. Тук не се изреждат и всички словоредни случаи, като те могат да се видят у Ницолова/Nicolova 2008.

Таблица 1. „Разширяване“ на композирани форми с *ще*, *съм* в сег. вр. и *ще съм*

Съдържащи <i>ще</i> , <i>съм</i> , <i>ще съм</i>	Разширяване с клитика	Разширяване с неклитичен елемент
ще	ще му го изпратя ли ще му се обади ли ще си го купя ли	НЕ вероятно/утре ще изпратя
съм	дал съм му го не съм му го дал дал ли съм му го не съм ли му го дал обади ли съм се не съм ли се обади купи ли съм си го не съм ли си го купил дал ли му го е не му ли го е дал обади ли му се е не му ли се е обади купи ли си го е не си ли го е купил	НЕ вчера съм дал вчера съм се обади вчера съм си купил НЕ вчера му го е дал
ще съм	ще съм му го дал ли ще съм му се обади ли ще съм си купил ли	НЕ към 17 ч. ще съм пристигнал към 17 ч. ще съм се обади към 17 ч. ще съм си купил

Ако се приложи към композираните индикативни форми с *ще*, *съм* и *ще съм*, параметърът **синтагматична вариантност** (третият синтагматичен параметър на Кр. Леман), свързан с варирането на реда на елементите в конструкцията, ще стане ясно, че композираните форми с *ще* и *ще съм* (бъдеще време и бъдеще предварително време) имат по-ниска степен на **синтагматична вариантност** в съпоставка с композираните форми на перфекта, съдържащи сегашно време на спомагателния глагол *съм*, тъй като граматическата частица *ще* има фиксирана позиция пред формата за сег. вр. за разлика от формите на *съм* в сег. вр. без 3 л., ед.ч., които се разполагат във втора позиция в композираната форма, като единствено час-

тицата *ли* може да ги измества от нея (*дал ли съм му го, купил ли съм си, обадил ли съм се*). Във формите за бъдеще предварително време е невъзможно разкъсването на *ще съм* от клитики или пълнозначни лексеми. Направените най-общи наблюдения говорят, че положителните форми за бъдеще време са с най-висока степен на **свързаност (bondedness)** сред всички композирани индикативни форми.

В Таблица 2 се съдържат примери (без изчерпателност) за възможно вмъкване на клитики и на лексеми със собствено ударение в композираните форми с *бъда*, *бях*, *щеше*, *няма*, *нямаше*. Както се вижда, композираните форми за бъдеще предварително и бъдеще предварително време с *бъда*, отрицателните форми за бъдеще време, както и композираните положителни и отрицателни форми за плусквамперфект, бъдеще време в миналото и бъдеще предварително време в миналото със *съм* са проницаеми както от клитики, така и от лексеми със собствено ударение. Самата възможност във формите на бъдеще предварително и бъдеще предварително време в миналото да се конкурират *съм* и *бъда*, показва по-ниска степен на формална свързаност на конструкцията.

От гледна точка на синтактичната функция разширението, разкъсващо разглежданите композирани форми, може да е подлог, допълнение и обстоятелствено пояснение (вж. Таблица 2), а също така обособена или вметнатата част (*Бях, стискайки чантата, забравил чадъра си. Бях, както стана ясно, закъснял с 5 минути*), а и подчинено изречение (*Бях, още преди да тръгна, предупредил за случая*).

Целта тук не е да се класифицират всички възможни случаи, нито да се проучи колко елемента може да съдържа разширяването/разкъсването на анализирани композирани форми в Таблица 2, а да се посочи, че те се отличават с по-ниска степен на **синтагматична свързаност** от композираните форми от Таблица 1, които не могат да бъдат разширявани (разкъсвани) от лексеми със собствено ударение или техни съчетания.

Таблица 2. „Разширяване“ на композирани глаголни форми с *бъда*, *бях*, *щях*, *няма*, *нямаше*

Спомагателни елементи	Разширяване с клитики	Разширяване с неклитичен елемент
бъда	ще бъда ли приключил ?ще бъда ли му го обяснил няма ли да бъда приключил щях ли да бъда приключил ?щях ли да бъда му го обяснил нямаше ли да бъда приключил	ще бъда аз/утре//книгата прочел

бях	не бях ли му го дал не бях ли му се обадил не бях ли си го купил	бях аз//книгата//вчера прочел
щях	щях ли да му го дам щях ли да му се обадя щях ли да си го купя щях ли да съм му го дал щях ли да съм му се обадил щях ли са съм си го купил	щях аз//книгата//вчера да прочета щях аз//книгата//вчера да съм прочел щях да съм аз//книгата//вчера прочел
няма	няма ли да му го дам няма ли да му се обадя няма ли да си го купя няма ли да съм му го дал няма ли да съм му се оба- дил няма ли да съм си го купил	няма аз//книгата//вчера да чета
нямаше	нямаше ли да му го дам нямаше ли да му се обадя нямаше ли да си го купя нямаше ли да съм му го дал нямаше ли да съм му се обадил нямаше ли да съм си го ку- пил	нямаше аз//книгата//вчера да чета нямаше аз//книгата//вчера да съм прочел нямаше да съм аз//книгата//вчера прочел

Ако се разгледа състоянието на **синтагматичната вариантност**, т.е. на **позиционната изменчивост** на елементите (третият синтагматичен параметър на Леман) в композираните индикативни деятелни или възвратни форми от Таблица 2, ще стане ясно, че те се отличават с фиксираност на елементите в конструкцията. На първо място се разполага спомагателният тоничен (глаголен) елемент, след него при някои от формите е граматическата частица *да* или комбинацията между нея и форма за сег. вр. на *съм*, а в последна позиция е сегашната форма или аористното причастие на пълнозначния глагол:

бях//щях//няма//нямаше да//да съм//∅ сег.вр.//аор. прич.

бях//щях//няма//нямаше да//да съм//∅ V//Part.

Разширяването с клитични елементи също се отличава с фиксираност на позицията на различните видове клитики:

НЕ//∅ бях//щях//няма//нямаше ЛИ да//да съм//∅ Dat/Acc//СЕ//СИ сег. вр.//аор. прич.

НЕ//Ø бях//цях//няма//нямаше ЛИ да//да съм//Ø Dat/Acc//СЕ//СИ V//Part.

Вмъкването на лексеми със собствено ударение, на обособени части и подчинени изречения показва възможност за разкъсване след спомагателния тоничен елемент в първа позиция:

бях//цях//няма//нямаше [...] да//да съм//Ø V//Part.

В положителните и отрицателните форми на бъдеще предварително време в миналото разкъсването може да е и пред аористното причастие (вж. Таблица 2).

Съпоставката между Таблица 1 и Таблица 2 говори, че по-напреднал е процесът на граматикализация според синтагматичните параметри на Кр. Леман при композираните форми, съдържащи една клитика – *ще* или *съм* в сег. вр., както и тяхната комбинация (*ще съм*), отколкото при композираните форми със спомагателен елемент, имащ собствено ударение. Най-голяма е синтагматичната свързаност при положителните форми на бъдеще време. От гледна точка на параметъра **синтагматична вариантност** най-ниска фиксираност на мястото на елементите в композираната форма показва перфектът поради словоредната вариантност на сегашните форми на *съм*.

В настоящата работа се представя и един случай, който не е посочен в работата на Леман при разглеждането на синтагматичните параметри на граматикализацията. И това е степента на установеност и стабилност на състава на парадигмата, т.е. пита се налични ли са формални варианти на членове на парадигмата. Това явление може да се нарече **формална алтернативност**. Зад този термин се крие наличието на няколко варианта за един член на парадигмата, които се конкурират. По-горе стана дума за конкуренцията между *съм* и *бъда* в деятелните индикативни, конклузивни, ренаративни и дубитативни форми на бъдеще предварително време и бъдеще предварително време в миналото, както и в страдателните конклузивни, ренаративни и дубитативни форми на всички бъдещи времена (които съвпадат). Тук се представя и още един случай, при който освен за конкуренция между *съм* и *бъда* става дума за неустановеност на формалния състав поради наличието на варианти.

Става въпрос за наличието на варианти на отрицателните деятелни и страдателни форми на бъдещите времена за конклузив, ренаратив и дубитатив за 1 и 2 л., ед.ч. и 1 и 2 л., мн.ч. Таблица 3 онаглеждава тази вариантност, като с въпросителен знак са означени варианти, които следват формообразователния модел на положителните форми, но не са засвидетелствани в корпуси или интернет до настоящия момент. От конкуриращите се варианти в Таблица 3 може да се направи заключение, че при втория вариант във всяка от клетките на Таблица 3 е налична тенденция към **кондензация**, която се състои в това, че при конклузивните, ренаративните и

дубитативните форми се предпочитат не моделът на формообразуване на положителните форми в 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч., а моделът на формообразуване на положителните форми за 3 л., ед.ч. и мн.ч. Тенденцията е при конклузивните форми за 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч. да се предпочитат формообразователният вариант с *Е* (а не със спрегнат глагол *съм*) за всички лица, напр. *нямало е да чета, нямало е да четеш, нямало е да съм/бъда чел, нямало е да си/бъдеш мил, нямало е да съм/бъда мит, нямало е да си/бъдеш мит* (т.е. оформя се неизменяем формант *нямало е* в 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч.), а при ренаративните да се конкурират вариантите, образувани по модела на положителните форми в 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч. (*нямало съм да чета, нямало съм да съм/бъда чел, нямало съм да съм/бъда мит*) и по модела на формообразуване на 3 л. (*нямало да чета, нямало да съм/бъда чел, нямало да съм/бъда мит*).

Таблица 3. Варианти на отрицателни деятелни конклузивни, ренаративни и дубитативни форми

Време	Конклузив	Ренаратив	Дубитатив
Деятелен залог			
бъдеще време	? нямало съм да чета	нямало съм да чета	нямало съм бил да чета
бъдеще време в миналото	нямало е да чета	нямало да чета	нямало било да чета
бъдеще предвари-телно време	? нямало съм да съм/бъда чел, -а, -о	нямало съм да съм/бъда чел, -а, -о	нямало съм бил, -а, -о да съм/бъда чел, -а, -о
бъдеще предвари-телно време в миналото	нямало е да съм/бъда чел, -а, -о	нямало да съм/бъда чел, -а, -о	нямало било да съм/бъда чел, -а, -о
Страдателен залог			
Всички бъдещи времена	? нямало съм да съм/бъда мит, -а, -о	нямало съм да съм/бъда мит, -а, -о	нямало съм бил, -а, -о да съм/бъда мит, -а, -о
	нямало е да съм/бъда мит, -а -о	нямало да съм/бъда мит, -а, -о	нямало било да съм/бъда мит, -а, -о

Логично е да се потърсят причините за т.нар. тук **формална алтернативност**. Несъмнено една от тях е комбинацията между порядката упот-

реба на отрицателните форми за косвените евиденциали в сравнение с положителните им форми и по-рядката употреба на косвените евиденциали в 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч. в съпоставка с формите за 3 л., ед.ч. и мн.ч. Като друга причина може да се посочи стремежът за съкращаване на формата, тъй като косвените евиденциални форми за бъдещите времена се отличава с относително висока степен на композираност, т.е. налично е намаляване на **структурния обхват** (structural scope) или още наличие на известна кондензация (първият синтагматичен параметър на Кр. Леман) най-вече при преизказните форми. Като трета причина за формалната алтернативност може да се посочи стремежът за оразличаване на конклузивните отрицателни форми за 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч. в бъдещите времена от съответните преизказни форми за 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч. Интересното в случая е, че подобен стремеж за оразличаване на конклузивните и ренаративните форми за 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч. не се наблюдава при положителните форми на същите времена, съдържащи се в Таблица 3.

4. Заключение

В настоящата работа беше проследено специфичното проявление спрямо български материал на някои от парадигматичните и синтагматичните параметри на граматикализацията, формулирани от Кр. Леман (Lehmann 2002).

Разглеждането на част от парадигматичните и синтагматичните параметри на граматикализацията на българските именни фрази с *един, една, едно, едни* дава възможност да се формулират доказателства за все още неприключилия процес на тяхната граматикализация. Несъмнено са протекли процеси на семантично „обезцветяване“, както става ясно от представените предикатни и генерични употреби, а и от наличието на множествена форма *едни*, но за абсолютна завършеност на процеса на граматикализация е спорно да се говори. В настоящата работа бяха приведени и доказателства, че **семантичната интегралност** не е изцяло приключил процес при разглежданите именни фрази. Не е преодоляна **интрапарадигматичната вариантност**, доказващо се от факта, че *един, една, едно, едни* в определени контексти, описани по-горе, е факултативен, а не обигаторен елемент. Недовършен е процесът на **парадигматична интегританост**, тъй като в някои контексти съществува взаимозаменяемост между фразите с *един* и с *някакъв*. Разгледаните случаи на ограничаването на обигаторността на *един, една, едно, едни* при взаимодействието с контекста доказват наличие на **парадигматична вариантност**, която би трябвало да намалее и изчезне при напредването на граматикализацията. Разглеждането на втория синтагматичен параметър на Кр. Леман – **синтагматичната кохезия**, спрямо именните фрази с *един, една, едно, едни* показва, че е наличие известна стъпка към повишаване на коалесценцията. Фиксираността на позицията на *един, една, едно, едни* в именните фрази с тях и липсата на

свобода за промяна на синтагматичната позиция говорят за отсъствие на **синтагматична вариантност**, което е третият синтагматичен параметър на Кр. Леман.

В настоящия текст бяха коментирани и някои от особеностите на синтагматичните параметри на граматикализацията на българските евиденциални глаголни форми. Проверката на свързаността в индикативните темпорални форми чрез т.нар. *expansion test* показва, че не е постигната окончателна **синтагматична свързаност** (още – **синтагматична кохезия**). Композирани индикативни форми, съдържащи частицата *ще*, спомагателният глагол *съм* в сег.вр. или тяхната комбинация *ще съм* показват понапреднал процес на задълбочаване на **синтагматичната кохезия** за разлика от композирани форми, включващи спомагателен глагол със собствено ударение. Това бе доказано чрез прилагането именно на теста за възможно разкъсване на композирани индикативни форми от атонични и тонични елементи. Проучването на **синтагматичната вариантност** (третия синтагматичен параметър на Кр. Леман, свързан с възможността за вариране на реда на елементите в конструкцията) дава възможност да се каже, че по-ниска степен на синтагматична вариантност имат композирани индикативни форми с частицата *ще* и форманта *ще съм* (т.е. на бъдеще и бъдеще предварително време) в съпоставка с композирани форми със сегашно време на *съм* (т.е. на перфекта). Едновременното разглеждане на състоянието на **синтагматичната вариантност** (т.е. на позиционната изменчивост) на елементите в композирани индикативни форми със спомагателен глагол със собствено ударение и на **синтагматичната кохезия** свидетелства, че в композирани индикативни форми със спомагателен глагол със собствено ударение съществуват стабилизиращи модели на възможност за разкъсване от клитични и неклитични елементи.

След направените анализи може да се каже, че е налична и неустановеност (разбирана като наличие на формални варианти на един и същи член на парадигмата) в отрицателните форми на бъдещите времена в 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч. на конклузива, ренаратива и дубитатива. Именно тя дава възможност да се добави още един синтагматичен параметър, който липсва у Кр. Леман. Този параметър бе дефиниран като **формална алтернативност**. Тя не се изчерпва само с конкуренцията на *съм* и *бъда* в деятелни евиденциални форми, а включва и посочените в Таблица 3 варианти на членове на евиденциалната парадигма от отрицателни форми за бъдещите времена в актив и пасив за 1 и 2 л., ед.ч. и мн.ч.

Направените анализи и изводите са основание да се твърди, че прилагането на парадигматичните и синтагматичните параметри на Кр. Леман към конкретни иновационни явления в историческия развой на българския език дава възможност за допълване на научното описание на съвременното състояние на българската морфологична система.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Настоящата публикация е реализация на научни задачи по проекта „Еволюция на граматическия строеж на българския и руския език в съпоставителен план: корпусен анализ и формални граматика“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“, МОН, Р България, по „Конкурс за проекти по програми за двустранно сътрудничество 2017 г. – България – Русия“, договор № ДНТС/Русия 02/2 от 14.06.2018 г. Изказвам благодарност за финансовата подкрепа.

² КБПЖР – Корпус на българската политическа и журналистическа реч <<http://political.webclark.org/>>.

³ БНК – Български национален корпус <<http://del.bas.bg/bulnc/>>.

⁴ БНРК – Български национален референтен корпус <<http://www.webclark.org/>>.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексова 2019: *Алексова, Кр.* За процеса на граматикализация на *един* в полето на неопределеността. – В: *Известия на Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“*, БАН, книга XXXII. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, с. 160–200.
- Буров 2004: *Буров, Ст.* Познанието в езика на българите. Граматично изследване на концептуалната категоризация на предметността. Велико Търново: Фабер.
- Ницолова 2008: *Ницолова, Р.* Българска граматика. Морфология. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Ницолова 2014: *Ницолова, Р.* Някои резултати от граматикализацията в българската морфология. – В: *Трети международен конгрес по българистика*, 23–26 май 2013 г. Кн. 1. *Пленарни доклади: секция „История и археология“*, секция „Общество и култура“, секция „Българска литература“, секция „Български език“. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 98–114.
- Осенова 2002: *Осенова, П.* Семантика и прагматика на българските неопределителни местоимения. София, СЕМА РИШ.
- Плунгян 2011: *Плунгян, Вл.* Введение в грамматическую семантику. Москва, Российский государственный гуманитарный университет.
- Ро Хауге 1987: *Ро Хауге, Х.* Опит за тълкуване на генеричната употреба на *един* в българския език. – Във: *Втори конгрес по българистика. Доклади. Т. 3. Съвременен български език*. София, Българска академия на науките, с. 442–446.
- Стаменов 1987: *Стаменов, Хр.* Показателят за неопределеност един и предикативната именна фраза. – Във: *Втори конгрес по българистика. Доклади. Т. 3. Съвременен български език*. София, Българска академия на науките, с. 430–440.
- Станков 1995: *Станков, В.* Семантични особености на категорията неопределеност на имената в българския език. – В: Станков, В. (съст.). *Българско езикознание. Т. 1. Проблеми на граматичната система на българския език*. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 87–150.

- Bybee 2002: *Bybee, J.* Cognitive processes in grammaticalization. – In: M. Tomasello (ed.) *The New Psychology of Language*, Volume II. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc., 145–167.
- Boye, Harder 2012: *Boye, K., P. Harder.* A usage-based theory of grammatical status and grammaticalization. – In: *Language*, vol. 88, No 1, pp. 1–44.
- Brinton, Traugott 2005: *Brinton, L., J., E. Traugott.* *Lexicalization and Language Change 2005*: Cambridge: Cambridge University Press.
- Haspelmath 2004: *Haspelmath, M.* On directionality in language change with particular reference to grammaticalization. – In: Fischer, O., M. Norde, H. Perridon (eds.) *Up and Down the Cline*. – In: *The Nature of Grammaticalization*. (Typological Studies in Language, 59.) Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, pp. 17–44.
- Heine 1997: *Heine, B.* *Cognitive foundations of grammar*. New York/Oxford: Oxford University Press.
- Heine, Kaltenböck, Kuteva 2013: *Heine, B., G. Kaltenböck, T. Kuteva.* On the Origin of Grammar. – In: Lefebvre, Cl., B. Comrie, H. Cohen, (eds.) *New Perspectives on the Origins of Language. Studies in Language Companion Series 144*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pp. 379–406.
- Heine, Kuteva 2002: *Heine, B., T. Kuteva.* *World Lexicon of grammaticalization*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hopper, Traugott 2003: *Hopper, P., El. Traugott.* *Grammaticalization*. (Cambridge Textbooks in Linguistics.). Cambridge, Cambridge University Press, 2nd revised edn.
- Geist 2012: *Geist, L.* Bulgarian *edin*: The Rise of an Indefinite Article. <https://www.unistuttgart.de/linguistik/sfb732/files/geist_edin_bulgdraftdez2012.pdf>.
- Givón 1981: *Givón, T.* On the development of the numeral ‘one’ as an indefinite marker. – In: *Folia Linguistica Historica*, II.1, pp. 35–53.
- Lehmann 2002: *Lehmann, Ch.* *Thought on Grammaticalization*. Second, revised edition. Erfurt: Seminar für Sprachwissenschaft der Universität.
- Nicolle 2007: *Nicolle, St.* The grammaticalization of tense markers: A pragmatic reanalysis. – In: De Saussure, L., J. Moeschler, G. Puskas (eds.). *Tense, Mood and Aspect. Theoretical and Descriptive Issues*. Cahiers Chronos, vol. 17, Brill/Rodopi, pp. 47–65.
- Nicolova 1979: *Nicolova, R.* Aspekte der Quantifikation in den Natürlichen Sprachen. Sprache, Logik und Philosophie. – In: *Akten des 4. Internationalen Wittgenstein Symposium*, 28. August bis 2. September 1979, Kirchberg/Wechsel/Österreich, 549–550.
- Wiemer 2014: *Wiemer, B.* Quo vadis Grammaticalization Theory? Why complex language change is like words. – In: *Folia Linguistica* 48/2, pp. 425–467.

REFERENCES

- Aleksova 2019: *Aleksova, Kr.* Za protsesa na gramatikalizatsiya na edin v poletu na neopredelenostta. – In: *Izvestia na Instituta za balgarski ezik “Prof. L. Andreychin”*, BAN, kniga XXXII. Sofia: Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, s. 160–200.

- Bybee 2002: *Bybee, J.* Cognitive processes in grammaticalization. – In: M. Tomasello (ed.) *The New Psychology of Language*, Volume II. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Inc., 145–167.
- Boye, Harder 2012: *Boye, K., P. Harder.* A usage-based theory of grammatical status and grammaticalization. – In: *Language*, vol. 88, No 1, pp. 1–44.
- Brinton, Traugott 2005: *Brinton, L., J., E. Traugott.* *Lexicalization and Language Change 2005*: Cambridge: Cambridge University Press.
- Burov 2004: *Burov, St.* *Poznanieto v ezika na balgarite.* Gramatichno izsledvane na kontseptualnata kategorizatsia na predmetnostta. Veliko Tarnovo: Faber.
- Haspelmath 2004: *Haspelmath, M.* On directionality in language change with particular reference to grammaticalization. – In: Fischer, O., M. Norde, H. Peridon (eds.) *Up and Down the Cline.* – In: *The Nature of Grammaticalization.* (Typological Studies in Language, 59.) Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, pp. 17–44.
- Heine 1997: *Heine, B.* *Cognitive foundations of grammar.* New York/Oxford: Oxford University Press.
- Heine, Kaltenböck, Kuteva 2013: *Heine, B., G. Kaltenböck, T. Kuteva.* On the Origin of Grammar. – In: Lefebvre, Cl., B. Comrie, H. Cohen, (eds.) *New Perspectives on the Origins of Language. Studies in Language Companion Series 144*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, pp. 379–406.
- Heine, Kuteva 2002: *Heine, B., T. Kuteva.* *World Lexicon of grammaticalization.* Cambridge, Cambridge University Press.
- Hopper, Traugott 2003: *Hopper, P., El. Traugott.* *Grammaticalization.* (Cambridge Textbooks in Linguistics.). Cambridge, Cambridge University Press, 2nd revised edn.
- Geist 2012: *Geist, L.* *Bulgarian edin: The Rise of an Indefinite Article.* <https://www.unistuttgart.de/linguistik/sfb732/files/geist_edin_bulgdraftdez2012.pdf>.
- Givón 1981: *Givón, T.* On the development of the numeral ‘one’ as an indefinite marker. – In: *Folia Linguistica Historica*, II.1, pp. 35–53.
- Lehmann 2002: *Lehmann, Ch.* *Thought on Grammaticalization.* Second, revised edition. Erfurt: Seminar für Sprachwissenschaft der Universität.
- Nicolle 2007: *Nicolle, St.* The grammaticalization of tense markers: A pragmatic reanalysis. – In: De Saussure, L., J. Moeschler, G. Puskas (eds.). *Tense, Mood and Aspect. Theoretical and Descriptive Issues.* Cahiers Chronos, vol. 17, Brill/Rodopi, pp. 47–65.
- Nicolova 1979: *Nicolova, R.* Aspekte der Quantifikation in den Natürlichen Sprachen. Sprache, Logik und Philosophie. – In: *Akten des 4. Internationalen Wittgenstein Symposium*, 28. August bis 2. September 1979, Kirchberg/Wechsel/Österreich, pp. 549–550.
- Nitsolova 2008: *Nitsolova, R.* *Balgarska gramatika. Morfologiya.* Sofia: Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.
- Nitsolova 2014: *Nitsolova, R.* Nyakoi rezultati ot gramatikalizatsiyata v balgarskata morfologiya. – In: *Treti mezhdunaroden kongres po balgaristika, 23–26 may 2013 g. Kn. 1, Plenarni dokladi: seksiya „Istoriya i arheologiya”, seksiya “Obshchestvo i kultura”, seksiya “Balgarska literatura”, seksiya „Balgarski ezik”.* Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, s. 98–114.

- Osenova 2002: *Osenova, P.* Semantika i pragmatika na balgarskite neopredelitelni mestoimeniya. Sofia, SEMA RSh.
- Plungian 2011: *Plungian, Vl.* Vvedenie v grammaticheskuiu semantiku. Moskva, Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet.
- Rå Hauge 1987: *Rå Hauge, Kj.* Opit za talkuvane na generichnata upotreba na edin v balgarskiya ezik. – In: *Vtori kongres po balgaristika. Dokladi. T. 3. Savremen balgarski ezik.* Sofia, Balgarska akademiya na naukite, s. 442–446.
- Stamenov 1987: *Stamenov, Hr.* Pokazatelyat za neopredelenost edin i predikativnata imenna fraza. – In: *Vtori kongres po balgaristika. Dokladi. T.3. Savremen balgarski ezik.* Sofia, Balgarska akademiya na naukite, s. 430–440.
- Stankov 1995: *Stankov, V.* Semantichni osobenosti na kategoriyata neopredelenost na imenata v balgarskiya ezik. – In: Stankov, V. (sast.). *Balgarsko ezikoznanie. T. 1. Problemi na gramatichnata sistema na balgarskiya ezik.* Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, s. 87–150.
- Wiemer 2014: *Wiemer, B.* Quo vadis Grammaticalization Theory? Why complex language change is like words. – In: *Folia Linguistica* 48/2, pp. 425–467.

✉ Проф. д-р Красимира Алексова, Катедра по български език
Факултет по славянски филологии, СУ „Св. Климент Охридски“
бул. „Цар Освободител“ 15, 1504 София, България

✉ Prof. Krasimira Aleksova, PhD, Department of Bulgarian Language
Faculty of Slavic Studies, Sofia University St. Kliment Ohridski
15 Tsar Osvoboditel, Sofia 1504, Bulgaria